

πρόσωποι αυτοκρατόρων, βασιλέων, ἡγεμόνων καὶ ναυτικῶν δημοκρατιῶν γιὰ νὰ προετοιμάσουν μιὰ νέα σταυροφορία. Τὸ συνέδριο δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα. Στὸ συνέδριο, ὅμως, αὐτὸ εἶχε προσκληθεῖ ἀπὸ τὸν Πάπα, καὶ ἐμφανίσθηκε, ὁ Νέριος Ἀτσαγιόλι ὡς κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Αἰγίου. Κι' ὁ Νέριος ἦταν ὁ ἀμεσώτερος κίνδυνος γιὰ τοὺς Καταλανούς. Δὲν εἶχε περάσει οὔτ' ἓνας χρόνος ἀπὸ τὸ συνέδριο ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ ἐνώσει ὅλους τοὺς Χριστιανούς κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ ὁ Νέριος Ἀτσαγιόλι, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Κορίνθο, εἰσβάλλει στὰ ἐδάφη τῶν Καταλανῶν καὶ κυριεύει τὴν πόλη τῶν Μεγάρων. Καὶ ἐνῶ ὁ Νέριος ἐτοίμαζε τὰ μεγάλα του σχέδια γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάλυση τοῦ Καταλανικοῦ δουκάτου, οἱ Ναβαρραῖοι — μιὰ κουμπάνια τυχοδιωκτῶν καὶ μισθοφόρων, ὅμοια κι' ἀπαράλλαχτη μὲ τὴν παλαιὰ κουμπάνια τῶν Καταλανῶν — πρόβαλαν στὴν Ἑλλάδα καί, ἀφοῦ πέρασαν τὶς Θερμοπύλες χωρὶς νὰ χρειασθεῖ νὰ δώσουν μάχη, πῆραν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Καταλανῶν τὴ Λεβάδεια καὶ τὴ Θήβα. Τὸ κάστρο τῆς πρώτης τὸ ὑπερασπίσθηκε ἓνας γενναῖος Καταλανός. Τὸ κάστρο τῆς Θήβας τὸ ὑπερασπίσθηκαν δύο γενναῖοι Ἕλληνες, πιστοὶ στοὺς Καταλανούς. Ἡ προδοσία ἀνοίξε τὶς πόρτες καὶ τῶν δύο κάστρων ποὺ, στὸ ἔτος 1380, ἦταν πιά στὰ χέρια τῶν Ναβαρραίων. Ἄν, ὅμως, τὰ κάστρα αὐτὰ ἔπεσαν, ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἔμεινε ἀπόρητη. Οἱ Ναβαρραῖοι λεηλάτησαν τὴν κάτω πόλη, ἀλλὰ μάταια προσπάθησαν, πολιορκώντας κάμποσους μῆνες τὴν Ἀκρόπολις, νὰ σκαρφαλώσουν στὰ Προπύλαια.

20

Ὅ,τι ὅμως δὲν κατάφεραν οἱ Ναβαρραῖοι, ποὺ μὲ τὸν τελευταῖο ἀρχηγό τους, τὸν ἀδίστακτο Πέτρο Βόρδο τὸν Σανσουπερανό, προκάλεσαν μιὰ παροδικὴ περιπέτεια, τὸ κατάφερε ὁ Νέριος Ἀτσαγιόλι. Στὸ ἔτος 1388, ὁ φιλόδοξος Φλωρεντῖνος ἐγκαταστάθηκε — σπάζοντας τὴν ἀντίσταση τοῦ Πέτρου ντὲ Πῶ, τοῦ τελευταίου γενναίου Καταλανοῦ — στὰ Προπύλαια. Οἱ Καταλανοί, ὅσοι κατάφεραν νὰ διασωθοῦν σκόρπισαν, καὶ (ὅπως μοῦ ἔλεγαν ὁ Γεώργιος Χαλκονδύλης καὶ ἀργότερα ὁ γιός του Λαόνικος) «οἱ μὲν ἀπενόστησαν ἐπὶ Ἰταλίας, οἱ δὲ αὐτοῦ ἐνέμειναν ἐς ὃ ἐτελεύτησαν». Ἐμαθα ὅτι κάμποσοι κατάφεραν νὰ φθάσουν στὴν Καταλωνία. Ἡ ἐποποιία τῆς κουμπάνιας τῶν Καταλανῶν ἔληξε γιὰ πάντα. Ὁ γόνος τῶν τραπεζιτῶν τῆς Φλωρεντίας ἐσφράγισε μὲ τὸ δικό του ὄνομα, ὡς ἀφέντης τῶν Ἀθηνῶν, τὸ τέλος της. Οἱ τελευταῖες στιγμὲς τῶν Καταλανῶν στὴν Ἀκρόπολις ἦταν ἥρωικες. Ἀντιστάθηκαν ὅσο μποροῦσαν.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀτσαγιόλι ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς τυχερὲς ἐκεῖ-

νες οικόγένειες τῆς Φλωρεντίας πού, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ χρήμα, ἔφθασαν στὴ δόξα. Ὅπως ἔμαθα ὅταν πῆγα στὴ Φλωρεντία, οἱ Ἄτσαγιόλι ξεπετάχτηκαν (ὅπως καὶ τόσες ἄλλες ἰσχυρὲς οἰκογένειες) ἀπὸ τοὺς «ποπολάνους». Διακρίθηκαν στοὺς ἀγῶνες τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν «μεγάλων», ἀλλὰ κατάφεραν νὰ εἰσδύσουν οἱ ἴδιοι στὸν κόσμον τῶν μεγάλων εὐγενῶν καὶ τῶν ἡγετῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Δανερίζοντας χρήματα στοὺς ἡγεμόνες, κατάφεραν νὰ γίνουν ἀπαραίτητοι καὶ ν' ἀποκτήσουν τιμές. Τὸν νεαρὸ καὶ ὠραῖο Νικόλαο Ἄτσαγιόλι τὸν στέλνει ὁ πατέρας του, στὸ ἔτος 1331, στὴ Νεάπολη ὅπου κερδίζει τὴν ἐμπιστοσύνη, ἴσως καὶ τὴν καρδιά, Αἰκατερίνης τῆς Βαλεσιακῆς, χήρας τοῦ ψιλῶ ὀνόματι αὐτοκράτορος τῆς Ρωμανίας Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Βοηθώντας τὴν Αἰκατερίνη νὰ ἐξασφαλίσει τὰ δικαιώματα τοῦ γιοῦ της Ροβέρτου στὴν Πελοπόννησο, βόηθησε παράλληλα καὶ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ οἶκος Ἄτσαγιόλι, δανερίζοντας χρήματα, εἶχε ἤδη ἀποκτήσει μερικὲς κτήσεις στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Νικόλαος κατάφερε ν' ἀναγνωρισθεῖ ὡς λίζιος τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, καὶ ὅταν ἡ Αἰκατερίνη, στὸ ἔτος 1340, ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἔμειναν οἱ δύο τους κάμποσον καιρὸ μαζί, ὀρίσθηκε βάϊλος τοῦ πριγκιπάτου. Στὸ ἔτος 1358, ὁ Ροβέρτος τοῦ παραχώρησε, ἀμείβοντάς τον γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του, τὴ βαρωνεῖα κι' αὐτῆς τῆς Κορίνθου. Ἔτσι ἐδραιώθηκε ὁ οἶκος τῶν Ἄτσαγιόλι στὴν Πελοπόννησο, μὲ τὸν Ἀκροκόρινθο ὡς ὑψηλὴ σκοπιά. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Νικολάου Ἄτσαγιόλι, ὁ Νέριος (ἢ Ραινέριος, ὅπως μοῦ τὸν ἔλεγαν πάντοτε ὁ πατέρας καὶ ὁ γιὸς Χαλκοκονδύλης) εἶν' ἐκεῖνος πού, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Φλωρεντία κ' ὕστερ' ἀπὸ τὴν Κόρινθο, πῆρε τὴν Ἀθήνα ἀπὸ τοὺς Καταλανούς. Τρεῖς ἄλλοι γόνοι τῆς ἴδιας οἰκογένειας ἔγιναν ἀρχιεπίσκοποι καὶ κύριοι τῆς Πάτρας. Ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὸν Στέφανο Ζαχαρία, εἶχαμε στὴν Πάτρα ἀρχιεπίσκοπο τὸν δεῦτερο Ἄγγελο Ἄτσαγιόλι (ἀδελφὸ, ἀν δὲν κάνω λάθος, τοῦ Νέριου) πού ἦταν καὶ καρδινάλιος στὴ Φλωρεντία κ' ἐρχόταν σπάνια, ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ πατέρας μου, στὴν πόλη μας.

21

Στὸ ἔτος 1388, ὁ Νέριος Ἄτσαγιόλι ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀκρόπολη. Ἐδρα τοῦ κράτους του ἔγινε ἡ Ἀθήνα. Ἔτσι, οἱ παραμελημένοι Ἀθηναῖοι ἐνίωσαν ἱκανοποίηση. Καὶ ἱκανοποιήθηκαν οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι τοῦ Νέριου ἀκόμα περισσότερο, ὅταν ἄκουσαν τὸ νέο τους ἀφέντη νὰ προσπαθεῖ νὰ μιλήσει Ἑλληνικὰ καὶ ὅταν τὸν εἶδαν νὰ ἐπιτρέπει στὸν Ἕλληνα μητροπολίτη Δωρόθεο νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀθήνα. Ὁ Δωρόθεος ἐγκαταστάθηκε, βέβαια, χαμηλότερα ἀπὸ τὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο. Ὁ Λατῖνος εἶχε τὴν

ἔδρα του στὸν Παρθενῶνα, ἐνῶ στὸν Ἑλληνα δὲ δόθηκε τὸ δικαίωμα νὰ ἐδρεύει παραπάνω ἀπὸ τὴν κάτω πόλη. Ὡστόσο, τὸ βῆμα ἦταν μεγάλο. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μιχαὴλ Χωνιάτης, μὲ βαρεῖα πληγωμένη τὴν καρδιά του, ἀποσύρθηκε στὴν Κέα, πρῶτος ὁ Δωρόθεος ἐγκαταστάθηκε πάλι στὴν Ἀθήνα.

Ἦταν φυσικὸ νὰ αἰσθανθεῖ ὁ Νέριος Ἀτσαγιόλι τὴν ἀνάγκη νὰ περιποιηθεῖ τοὺς Ἑλληνες. Σὰν ἐξυπνος Φλωρεντῖνος τραπεζίτης ἤξερε νὰ λογαριάζει τὴν ποσότητα καὶ νὰ μετράει τὰ ὅποιαδήποτε ἀντικείμενα τὸ Ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἐπικρατοῦσε στὸ δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ καὶ σὰν πατέρας ἤξερε ὅτι στὶς φλέβες τῶν τριῶν παιδιῶν του ἔρρεε ὄχι μόνον αἷμα Ἰταλικό, ἀλλὰ καὶ αἷμα Ἑλληνικό. Τὰ τρία παιδιά του — ὁ γιὸς του Ἀντώνιος καὶ οἱ θυγατέρες του Βαρθολομαῖα καὶ Φραγκίσκα — δὲν ἦταν βλαστοὶ γάμου ποῦ εἶχε εὐλογήσει ἡ ἐκκλησία. Νόμιμη γυναίκα τοῦ Νέριου ἦταν ἡ Ἄγνη, κόρη Ἰσχυροῦ Ἰταλοῦ τοῦ Νεγροπόντε («Προθυμοῦ τινος», ὅπως μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ἐνὸς σημαντικοῦ προσώπου ποῦ καταγόταν ἀπὸ τὴ Λιγυρία). Ὡστόσο, τὴν ἔνωση τοῦ Νέριου μὲ τὴ μητέρα τῶν παιδιῶν του, ἂν δὲν τὴν εὐλόγησε ἡ ἐκκλησία, τὴν εἶχε εὐλογήσει ἡ φύση, καὶ τὴν ἐγγύηση γιὰ τὴ διαλεχτὴ ποιότητα τῶν παιδιῶν του τὴν εἶχε ἀναλάβει ὁ ἔρως.

Ἡ μητέρα τῶν παιδιῶν τοῦ Νέριου ἦταν ἡ Ἀθηναία Μαρία Ρένδη (ἡ Ρέντη). Τὸ πρόσωπο τῆς Μαρίας Ρένδη ἔχει γίνει θρυλικό. Πλήθος ἱστορίες ἄκουσα στὴν Ἀθήνα γύρω ἀπὸ τὴ θρυλικὴ αὐτὴ ἔρωμένη καὶ τὸν ἔραστή της. Ἄκουσα νὰ λένε ὅτι ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁ Νέριος τὴν κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ κόσμου, κλεισμένη μέσα σ' ἓνα παραμυθένιο δωμάτιο τοῦ παλατιοῦ του στὰ Προπύλαια. Μὲ τὴ διαθήκη τοῦ Νέριου, ἐλευθερώθηκε ἡ Μαρία ἀπὸ τὰ δεσμά της· μὲ τὸ θάνατό του ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ Νέριου.

Πατέρας τῆς Μαρίας ἦταν ὁ Δημήτριος Ρένδης, μιὰ φυσιολογία μὲ μεγάλο κύρος στὶς μέρες ἤδη τῶν Καταλανῶν. Τριάντα χρόνια ὑπηρέτησε ὁ Ρένδης πιστὰ τοὺς Καταλανοὺς ὡς ἐπίσημος νοτάριος τοῦ δουκάτου καὶ ὡς πολεμιστής. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δούξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀμείβοντας τὴν ἀφοσίωσή του καὶ ἀναγνωρίζοντας τὶς μεγάλες του ἱκανότητες, τοῦ παραχώρησε, ὅταν ἦταν μόλις τριάντα ἐτῶν, ὅλα τὰ δικαιώματα ποῦ εἶχαν καὶ οἱ Καταλανοὶ ὑπήκοοί του. Αὐτὸ ἔγινε στὸ ἔτος 1366. Τέτοιες χειρονομίες ἔκαναν δύσκολα οἱ Καταλανοὶ ποῦ θεωροῦσαν τὸν Ἑλληνικὸ πληθυσμὸ κατώτερο καὶ ὑπόδουλο. Καὶ πῆρε ὁ Ρένδης καὶ πολλὰ ἄλλες ἀμοιβὲς ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Καταλανῶν. Ἔτσι βρέθηκε

σέ πολὺ δύσκολη θέση ὅταν ἡ κόρη του Μαρία ἐρωτεύθηκε τὸν ἐπικίνδυνο ἀντίπαλο τῶν Καταλανῶν, τὸν Νέριο Ἀτσαγιόλι. Ὁ πέπλος ποὺ σκεπάζει τὴ ζωὴ καὶ τὸ θρύλο τῆς Μαρίας Ρένδη εἶναι πυκνὸς καὶ ἐλάχιστα διαφανής. Ὡστόσο, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Μαρία τὰ εἶχε φτιάξει μὲ τὸν Νέριο πρὶν ἐκπορθῆσει ὁ ἐραστής της, στὸ ἔτος 1374, τὰ Μέγαρα. Καὶ ὁ πατέρας της, ἂν καὶ θὰ βρέθηκε σὲ φοβερὸ δίλημμα, ἔμεινε — στὴν κρίσιμη ἐκείνη ὥρα — πιστὸς στοὺς Καταλανοὺς. Καὶ δὲν ἔμεινε μόνο παθητικὰ πιστός, ἀλλὰ ὑπερασπίσθηκε τὰ Μέγαρα μὲ τόση γενναιότητα ποὺ ἀμείφθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν βασιλέα καὶ δούκα του. Εὐκολώτερη ἦταν βέβαια γιὰ τὴ συνείδησή του ἡ ἀπόφαση ποὺ πῆρε στὸ ἔτος 1379 νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν Ἀκρόπολη κατὰ τῶν Ναβαρραίων. Πάντως, ἡ κόρη του Μαρία συζοῦσε ἤδη ἀπὸ καιρὸ μὲ τὸν Νέριο Ἀτσαγιόλι καὶ εἶχε ἀποκτήσει ἤδη καὶ τὰ τρία παιδιὰ της. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι καὶ ὁ Νέριος σεβάσθηκε τὴ νομιμοφροσύνη ποὺ ἔδειχνε ὁ Δημήτριος Ρένδης ἀπέναντι τῶν Καταλανῶν καὶ — ὑποχωρώντας ἴσως καὶ σὲ παράκληση τῆς Μαρίας — τὸν ἀφῆκε, μετὰ τὴν πτώση τῶν Μεγάρων, ἐλεύθερο νὰ γυρίσει στὴν Ἀθήνα. Ἔτσι, τὸν διευκόλυνε κάπως καὶ ἠθικά. Ὡστόσο, δυὸ - τρία χρόνια πρὶν πέσει ἡ Ἀθήνα στὰ χέρια τοῦ Νέριου, ὁ Δημήτριος Ρένδης ἔπαψε νὰ ὑπηρετεῖ τοὺς Καταλανοὺς καὶ τὴ θέση του τὴν πῆρε, ὡς δημόσιος νοτάριος, ἕνας ἄλλος ἔγκριτος Ἀθηναῖος, ὁ Νικόλαος Μακρῆς. Κ' οἱ δυὸ τους, ὁ Ρένδης καὶ ὁ Μακρῆς, ἀνάλαβαν ξανά τὰ ἐπίσημα καθήκοντά τους καὶ ἀφοῦ ἔπεσε ἡ Ἀκρόπολη στὰ χέρια τοῦ Νέριου Ἀτσαγιόλι.

Τὶς δυὸ κόρες του τὶς πάντρεψε ὁ Νέριος μὲ τοὺς διασημότερους καὶ ἰσχυρότερους γαμπροὺς ποὺ ζοῦσαν στὶς μέρες του στὸ Χριστιανικὸ χῶρο τῆς Ἑλλάδος. Τὴ Βαρθολομαία — «πασῶν δὴ λεγομένην εἶναι τὴν καλλίστην τῶν εἰς ἐκείνον τὸν χρόνον κάλλει διενεγκουσῶν», ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης καὶ μοῦ ξανάλεγε ἀργότερα ὁ γιὸς του Λαόνικος — τὴν ἔδωσε ὁ Νέριος στὸν δεσπότη τοῦ Μυστρά Θεόδωρο Παλαιολόγο, τὸν ἀδελφὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ξαναγύριζε ἀδιάκοπα στὸ θέμα τῆς ἀπαράμιλλης ὀμορφιάς της καὶ ἔλεγε ὅτι ὁ Νέριος τὴν κόρη του Βαρθολομαία «ἠρμόσατο τούτῳ τῷ ἡγεμόνι Θεοδώρῳ, κάλλει, ὡς ἔφην, πασῶν τῶν τότε διαφέρουσαν». Τὴν ἄλλη του κόρη, τὴ Φραγκίσκα, τὴν ἔδωσε ὁ Νέριος στὸν Κάρολο Τόκκο, τὸν ἰσχυρὸ δούκα τῆς Λευκάδος καὶ κόμι τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου. Ἄν ἡ Βαρθολομαία ἦταν ἀπαράμιλλη στὴν ὀμορφιά της, ἡ Φραγκίσκα (Φραντσέσκα) ἦταν τετραπέρατη, ὑπερήφανη, ἡ πιὸ ἡγεμονικὴ γυναίκα τῶν ἡμερῶν της. Ὑπογράφοντας τὶς ἐπιστολές της, πρόσθετε συχνὰ στ' ὄνομά της τὸν τίτλο «χά-

ριτι Θεεῦ βασίλισσα Ρωμαίων». Στὰ Ἑλληνικά μάλιστα ἔγραφε τὴ λέξη βασίλισσα «βάσισσα», ἐνῶ στὴ λατινική της διεύθυνση ἔγραφε «Vasilissa Romeorum». Ἀκόμα καὶ μὲ τὸν πατέρα της ἀλληλογραφοῦσε στὴν Ἑλληνική γλῶσσα (γιατὶ καὶ στὰ τρία παιδιὰ εἶχε διδάξει ἡ Μαρία Ρένδη τὰ Ἑλληνικά)· ἔτσι κι' ὁ Νέριος, ποὺ χρησιμοποιοῦσε ἄλλωστε καὶ σὲ δημόσια ἔγγραφα τὴν Ἑλληνική γλῶσσα, ἀπαντοῦσε ἐπίσης Ἑλληνικά. Δὲν ἤξερε, βέβαια, νὰ τὰ γράφει ὁ ἴδιος, ἀλλὰ τὰ γράφει ὁ γραμματικός του Δαμιανὸς Φιλόμαχος ἢ Φιομάχος, ὁ πεθερὸς τοῦ Νικολάου Μέδικου (τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῆς Φλωρεντίας) ποὺ ἐξελλήνισε τ' ὄνομά του καὶ τὸκαμε «Ἱατρός».

22

Λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή του στὰ Προπύλαια, ὁ Νέριος πέρασε μιὰ πικρὴ περιπέτεια. Τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ ἐκυρίευσε ὁ Νέριος τὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, χήρεψε ἡ σύζυγος τοῦ Βενετοῦ Πέτρου Κορνάρου Μαρία ἢ Ἀγγιανή. Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος, ἐκτελώντας ἐντολὴ τοῦ πεθεροῦ του Νέριου Ἀτσαγιόλι καὶ ὑπακούοντας ταυτόχρονα στὴ φωνὴ τῆς δικῆς του φιλοδοξίας, ἐκμεταλλεύθηκε τὴν περίσταση κ' ἔβαλε πόδι στὸ Ἄργος καὶ στὴ Ναυπλία ποὺ ἦταν κτήσεις τῆς ἀπροστάτευτης χήρας. Ἡ Μαρία ἢ Ἀγγιανή πούλησε τότε τὸ Ἄργος καὶ τὴ Ναυπλία στὴ Βενετία. Οἱ Βενετοὶ κατάφεραν ν' ἀποσπᾶσουν ἀμέσως τὸ κάστρο τῆς Ναυπλίας, ὄχι ὅμως καὶ τὸ κάστρο τοῦ Ἄργους. Τότε ζήτησαν οἱ Βενετοὶ, ποὺ δὲν εἶχαν στὴ διάθεσή τους δυνάμεις ξηρᾶς, τὴ βοήθεια τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ναβαρρικῆς κουμπάνιας Πέτρου (Βόρδου) τοῦ Σάν Σουπεράνο ποὺ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Νέριου στὴν Ἀττικὴ εἶχε στραφεῖ πρὸς τὴν Πελοπόννησο κ' ἦταν ὁ ἐνοχλητικώτερος ἐχθρὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ δεσποτάτου. Ὁ Σανσουπερανὸς ἔστησε παγίδα στὸν Νέριο, καὶ ὁ πανέξυπνος Φλωρεντῖνος ἔπεσε στὴν παγίδα. Τὸν κάλεσε στὴ Βοστίτσα (στὸ παλαιὸ Αἶγιον) γιὰ διαπραγματεύσεις καί, ἀθετώντας κάθε του λόγο, τὸν κράτησε αἰχμάλωτο. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ Νέριου — καὶ προπάντων ὁ νεώτερος ἀδελφὸς του Δονάτος ποὺ ἦταν ἐπιφανὴς πολίτης στὴ Φλωρεντία — πρόσφεραν τὰ πάντα στὸν ἐκβιαστὴ Σανσουπερανὸ γιὰ νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ἐλευθερία τοῦ Νέριου. Ἐννιά μῆνες κράτησαν οἱ διαπραγματεύσεις κ' ἔμενε ὁ Νέριος αἰχμάλωτος στὸ κάστρο τῆς Λισσαρέας (πλάϊ στὴ Χαλανδρίτσα). Ὁ Νέριος ὑποχρεώθηκε νὰ δώσει στοὺς Βενετοὺς ὡς ἐγγύηση τὰ Μέγαρα καὶ τὴν Κόρινθο ὥσπου νὰ παραδώσει ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος στὴ Βενετία τὸ Ἄργος.

Στὸ ἔτος 1394 οἱ Τοῦρκοι τοῦ φοβεροῦ Μπαγιαζήτη ἔκαμαν

— ύστερ' ἀπὸ τῆ γνωστῆ δραματικῆ σκηνῆ τῶν Σερρῶν ποὺ διηγείται ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ στὸν ἐπιτάφιο Λόγο γιὰ τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο — τὴν ἐπιδρομὴ τους στὴ Φωκίδα καὶ τὴ Λοκρίδα (τὴν ἐπιδρομὴ ποὺ τὸν ἄλλο χρόνο συνεχίσθηκε στὴν Πελοπόννησο) καὶ πῆραν τὴ Νέα Πάτρα καὶ τὰ Σάλωνα. Στὰ Σάλωνα ἐξακολουθοῦσαν νὰ κυβερνοῦν μερικὰ ὑπολείμματα τῶν Καταλανῶν. Ὁ Λουδοβίκος Φαδρίγος, ὁ ἀφέντης τοῦ κάστρου, εἶχε πεθάνει ἕνα χρόνο πρὶν, καὶ τὸ κάστρο ἦταν στὰ χέρια τῆς χήρας τοῦ Φαδρίγου ποὺ ἦταν ἡ Ἑλληνίδα Ἑλένη Καντακουζηνή. Μαζί της ἦταν κ' ἡ περιζήτητη κόρη της Μαρία. Ὁ Γεώργιος Χαλκοκουνδύλης, καὶ ἀργότερα — μετὰ τὴ μανία του νὰ μπαίνει σὲ ἱστορικὲς λεπτομέρειες — ὁ γιὸς του Λαόνικος, μοῦ διηγήθηκαν τὰ καθέκαστα τῆς τύχης τῆς βυζαντινῆς πριγκίπισσας Ἑλένης Καντακουζηνῆς, ἀποφευγοντας νὰ μοῦ τὴν ὀνομάζουν Ἑλληνίδα καὶ μετὰ τὸ πραγματικὸ της ὄνομα. Καὶ προπάντων ὁ Λαόνικος, μπαίνοντας σὲ λεπτομέρειες, μοῦ ἔλεγε: «... ἡ Δελουῆ τοῦ ἡγεμόνος γυνὴ» (Δελουῆ ὀνόμαζε ὁ Λαόνικος τὸν ἀντρα της Ντέ Λουί, δηλαδὴ τὸν Λουδοβίκο Φαδρίγο) «ἔχουσα θυγατέρα γάμου τε ὠραίαν καὶ ἐγγυημένην ἀνδρὶ» (τὴν εἶχε ὑποσχεθεῖ, περιφρονώντας τοὺς Φράγκους μνηστῆρες της, στὸν Σέρβο Στέφανο ποὺ ἦταν ἀφέντης τῆς Θεσσαλίας), «ὡς ἐπύθετο βασιλέα» (τὸν Μπαγιαζήτη) «ἐπιόντα, ἡγεῖσθαι δὲ αὐτῶ ἐπὶ τάδε τῶν Σαλονῶν ἀρχιερέα, λαβοῦσα τε τὴν θυγατέρα καὶ δῶρα ὅσα ἠδύνατο ὑπῆντα τῶ βασιλεῖ. Ὁ δὲ τὴν τε θυγατέρα ἐδέξατο, καὶ αὐτὴν ἅμα τῇ θυγατρὶ ἐς τὰ ἑαυτοῦ ἦθη ἀπέπεμπε, τὴν δὲ χώραν παραλαβὼν ταύτη ἐπέστησεν ἄρχοντα. Λέγεται δὲ περὶ ταύτης τῆς γυναικὸς ὡς ἱερέως τινὸς Σεράτεω ἐπικαλουμένου ἐρασθεῖσα... τὴν τε ἀρχὴν ἐπέτρεψε τῶ ἱερεῖ... Διὰ ταῦτα ὑπὸ ἀρχιερέως τῶ βασιλεῖ διεβλήθησαν... Λέγεται μὲντοι περὶ τοῦ ἱερέως τούτου τοῦ τὴν γυναῖκα ταύτην συγγενουμένου καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα ἔστε γυναῖκας πλημμελῆσαι, κατεργαζόμενον δαιμονίῳ τρόπῳ ὥστε ταύτας ἐφέλκεσθαι ἐπαγόμενον ἐπὶ συνουσίας». Ὅπως ἐξακρίβωσα, ἡ Ἑλένη Καντακουζηνὴ καὶ ἡ κόρη της Μαρία — δυὸ τραγικὲς γυναῖκες — ἔχασαν τὸ κάστρο τους καὶ χάθηκαν καὶ οἱ ἴδιες, ἡ κόρη στὸ χαρέμι τοῦ ἀμπερᾶ καὶ ἡ μητέρα μέσ' στ' ἄγρια χέρια τῶν στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς του.

Ὁ Νέριος Ἀτσαγιόλι ἀναγκάσθηκε νὰ πληρῶνει φόρο ὑποτελείας στὸν Μπαγιαζήτη. Τὸν ἴδιο, ὅμως, χρόνο ποὺ ἀναγκάσθηκε νὰ δεχθεῖ αὐτὴ τὴ μείωση — κ' ἦταν ὁ χρόνος ποὺ ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὸν Σανσουπερανὸ — εἶχε τὴ μεγάλη ἱκανοποίησιν ν' ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Λαδίσλαο, ποὺ ἦταν βασιλεὺς στὴ Νεάπολη καὶ

διεκδικούσε τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας, ὡς δούξ τῶν Ἀθηναίων (πρᾶγμα ποῦ γέμισε χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια τὸν ἀδελφὸ του Δονάτο καὶ ὄλους τοὺς συγγενεῖς του στὴ Φλωρεντία). Καὶ τὸν ἴδιο χρόνο — στὸ 1394 — πέθανε. Ἡ κληρονομικὴ διαδοχὴ τοῦ τίτλου τοῦ δουκὸς — ἀφοῦ ὁ μοναδικὸς του γιὸς Ἀντώνιος, ὅπως ἄλλωστε κ' οἱ δυὸ κόρες του, ἦταν νόθος — εἶχε ὀρίσει ὁ Λαδίσλαος νὰ πηγαίνει στὸν Δονάτο καὶ στὰ νόμιμα ἀρσενικὰ τέκνα του.

Ἡ διαθήκη τοῦ Νέριου ἔχει γίνεи περίφημη. Τὴν ἴδια τὴν Ἀθήνα τὴν ἐκληροδότησε στὸν Παρθενῶνα, δηλαδὴ στὸ ναὸ τῆς Παναγίας, ὅπου ζήτησε καὶ νὰ ταφεῖ. Κι' ἀνάθεσε στὴ Βενετία νὰ προστατεύσει τὸ ναὸ τῆς Παναγίας στὴν ἀνεμπόδιστη ἄσκηση τῶν διακονιῶν ποῦ τοῦ παραχώρησε.

Περίεργη εἶναι, καὶ δυσεξηγήτη, ἡ τελευταία του θέληση σχετικὰ μὲ τὴ Μαρία Ρένδη, τὴ μητέρα τῶν παιδιῶν του (ἡ νόμιμη σύζυγός του εἶχε πεθάνει λίγους μῆνες πρὶν). Ὁ Νέριος ὀρίζει «νὰ γίνεи ἡ Μαρία, κόρη τοῦ Δημητρίου Ρένδη, ἐλεύθερη καὶ νὰ χει ὄλα τῆς τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὅπου κι' ἂν βρίσκονται». Δὲν ἦταν, τάχα, «ἐλεύθερη» ἡ Μαρία Ρένδη, ἡ κόρη τοῦ Δημητρίου ποῦ οἱ Καταλανοὶ τοῦ εἶχαν παραχωρήσει τόσες κτήσεις καὶ ποῦ στὶς μέρες τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀτσαγιόλι ἐξακολουθοῦσε ν' ἀσκεῖ ἀνώτατο δημόσιο λειτουργημα; Ἴσως νὰ ἐννοοῦσε ὁ Νέριος ὅτι τὴν ἐλευθερώνει ἀπὸ τὸν ἔρωτά του κι' ἀπὸ τὸ παραμυθένιο δωμάτιο τῶν Προπυλαίων ὅπου, ὅπως λέει ὁ θρύλος, τὴν εἶχε κλεισμένη. Ποιὸς ξέρει! Ἄν καί, ὅταν ἐπισκέφθηκα τὴν Ἀθήνα, δὲν εἶχαν περάσει παρὰ μόνο εἰκοσιπέντε χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Νέριου, ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐξακριβώσω τὴν ἀλήθεια. Ὁ θρύλος εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὴν πραγματικότητά καὶ τὴ σκεπάζει.

Στὸ νόθο γιό του Ἀντώνιο ποῦ χωρὶς ἄλλο θὰ εἶχε διαγνώσει τὶς μεγάλες του ἱκανότητες «τὴν τε Βοιωτίαν κατέλιπε καὶ τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν», ὅπως μοῦ ἔλεγαν ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης καὶ ἀργότερα ὁ γιὸς του Λαόνικος.

Στὴν κόρη του Βαρθολομαία, τὴ σύζυγο τοῦ Θεόδωρου Παλαιολόγου, φάνηκε σκληρός. Τῆς ἄφησε μονάχα ὄσα χρυσὰ δουκάτα χρωστοῦσε ὁ Θεόδωρος στὴ Βενετία καί, θέλοντας νὰ βάλει φραγμὸ στὶς φιλοδοξίες τοῦ δεσπότη τοῦ Μυστρά, ὀρισε ρητὰ ὅτι ἡ Βαρθολομαία δὲ μπορεῖ νὰ ζητήσσει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία του.

Τὴ Φραγκίσκα, ἀντίθετα, τὴν εὐνόησε ἰδιαίτερα. Τῆς ἔδωσε πολὺ περισσότερα χρυσὰ νομίσματα καὶ κοσμήματα καὶ — τὸ σπουδαιότερο — τῆς παραχώρησε τὰ κάστρα τῶν Μεγάρων καὶ τῶν Βασιλικῶν (τῆς παλαιᾶς Σικυῶνος), καθὼς καὶ ὄλες τὶς ἄλλες

χώρες του ὅσες δὲν ἐκληροδότησε σ' ἄλλους μὲ τὴ διαθήκη του. Ἔτσι τῆς δόθηκε καὶ ἡ Κόρινθος.

23

Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος ἔγινε ἔξω φρενῶν. Καὶ κατάφερε νὰ πάρει ἀπὸ τὸν Κάρολο Τόκκο, τὸ σύγαμβρό του, τὴν Κόρινθο. Τότε, ὅπως τοῦλάχιστον λέγεται, ζήτησε ὁ Τόκκο ἀπὸ τοὺς Τούρκους (καὶ τὸ ἴδιο ζήτησαν, αὐτὸ εἶναι βέβαιο, καὶ οἱ Ναβαρραῖοι ποὺ φοβόνταν τὸ Ἑλληνικὸ δεσποτάτο) νὰ ρθοῦν στὴν Πελοπόννησο. Ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες εἶχαν σ' ἄλλες περιπτώσεις ἐπικαλεσθεῖ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Μπαγιαζήτη. Τὸν μητροπολίτη Δωρόθεο, ὁ Νέριος – ὕστερ' ἀπὸ σχεδὸν διακόσια χρόνια ποὺ ὅσοι εἶχαν χειροτονηθεῖ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη ἀρχιερεῖς Ἀθηνῶν δὲν τολμοῦσαν νὰ ρθοῦν στὴν Ἀθήνα – τὸν εἶχε ἐγκαταστήσει κάτω ἀπὸ τὰ Προπύλαια. Ὡστόσο ἀναγκάσθηκε, ὕστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια, νὰ τὸν διώξει πάλι. Ὁ Δωρόθεος δὲ μπορούσε νὰ τὸ χωνέψει ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του – στὸν Παρθενῶνα – ἦταν ἐγκαθιδρυμένος ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος, καὶ συνεννοήθηκε μὲ τοὺς Τούρκους γιὰ νὰ ρθοῦν νὰ καταλάβουν τὴν Ἀκρόπολη. Τὸ ἴδιο ἔκαμε κι' ὁ διάδοχός του Μακάριος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νέριου, ὅταν ἄκουσε ὅτι ὁ Φλωρεντῖνος δούξ τῶν Ἀθηνῶν ἐκληροδότησε τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν Ἀθήνα στὴ λατινικὴ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, δηλαδὴ στὸν Παρθενῶνα. Ἔτσι, ὁ Παρθενῶν – σύμφωνα καὶ μὲ τὴν τελευταία βούληση τοῦ Νέριου – ζήτησε τὴν προστασία τῆς Βενετίας ποὺ ἔσπευσε νὰ καταλάβει τὴν Ἀκρόπολη, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ Μακάριος ἔφερε τοὺς Τούρκους στὴν κάτω πόλη.

Τὰ πράγματα, ὅμως, αὐτὰ δὲν ἄρεσαν διόλου στὸν Ἀντώνιο Ἀτσαγιόλι, τὸ νόθο γιὸ τοῦ Νέριου καὶ νεαρὸ ἀφέντη τῆς Λεβάνδεις καὶ τῆς Θήβας. Ἄν καὶ νόθος, εἶχε ἀπὸ τὴ φύση του τὴ νόμιμη φιλοδοξία νὰ διαδεχθεῖ τὸν πατέρα του ὡς δούξ τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Βενετοὶ τοῦ Νεγροπόντε θέλησαν νὰ τοῦ κάμουν ἀντιπερασπισμό, ὅταν πολιορκοῦσε τὴν Ἀκρόπολη, κ' ἔστειλαν δυνάμεις γιὰ νὰ καταλάβουν τὴ Θήβα. Ὁ Γεώργιος Χαλκοκουνδύλης μοῦ ἔλεγε – κι' ἀργότερα μοῦ διηγήθηκε τὰ ἴδια ὁ γιὸς του Λαόνικος – ὅτι «οἱ Οὐνετοὶ δεινὸν ποιησάμενοι πολιορκεῖσθαι τὴν πόλιν αὐτῶν» (δηλαδὴ τὴν Ἀθήνα) «καὶ ἀμύνειν βουλόμενοι, καὶ ἐπὶ τὴν Θηβῶν διανοοῦμενοι πόλιν ἰέναι, στρατόν τε τὸν ἀπὸ τῆς Εὐβοίας ὅσον ἠδύναντο συλλέξαντες καὶ ὅπλισμόν, ἀπὸ τῆς Εὐβοίας ἐχώρουν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν. Ἀντώνιος δὲ πυθόμενος τοὺς Οὐνετοὺς στρατευομένους ἐπ' αὐτόν, λόχους ποιησάμενος διττοὺς κατὰ τὴν ὁδὸν ἧ ἐπύθετο μέλλοντας διαπορεύεσθαι τοὺς τε Εὐβοέας ἅμα καὶ Οὐνετοὺς, τὸν μὲν ἐνεδρεύσας εἰς τὸ πρόσω τῆς

όδοῦ τὸν δὲ ἐς τὸ ὄπισθεν, ἐπέμενε ἐμβολεῖν ἐς τὸ μέσον τοὺς πολεμίους. Ἐνταῦθα οὖν ὡς οἱ Οὐνετοὶ ἐπορεύοντο ἐπὶ τὴν Θηβῶν πόλιν... καὶ ἦσαν ἐξωπλισμένοι τε ἅμα καὶ πολλοὶ ὄντες ἐπὶ τὰς Θήβας (ἦσαν δὲ ἀμφὶ τοὺς ἑξακισχιλίους), ἐπιπεσῶν τούτοις ἀφνω ὁ Ἀντώνιος, ἔχων κατὰ τοὺς λόχους οὐ πλείους τῶν τριακοσίων, καὶ ἀπ' ἀμφοῖν ἅμα ἐπιφανεῖς τοῖς Οὐνετοῖς ἐς φυγὴν τε ἐτρέψατο, καὶ πολλοὺς τε αὐτῶν διέφθειρε, τοὺς δὲ ἐζώγρησε... Καὶ ἀπιὼν αὐθις ἐς τούπισω ἐπολιόρκει τὴν Ἀθηνῶν πόλιν, ἐς ὃ δὴ προδοσίαν συνθεμένων αὐτῷ τῶν Ἀθηναίων τὴν τε πόλιν κατέσχε, καὶ οὐ πολλῷ ὕστερον πολιορκῶν τὴν ἀκρόπολιν παρεστήσατο, καὶ ἐτυράννευε τῆς τε Ἀττικῆς ἅμα καὶ Βοιωτίας». Ἡ Βενετία στενοχωρήθηκε πολὺ κ' ἔκαμε ὅ,τι μπορούσε νὰ ὀργανώσει ἕναν ἰσχυρὸ συνασπισμὸ πού θὰ κατάφερνε ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Ἀντώνιο πού ἀνέβηκε στὴν Ἀκρόπολη κ' ἐγκαταστάθηκε στὸ παλάτι τῶν Προπυλαίων ἕνα χρόνο μετὰ τὴ γέννησή μου, στὸ ἔτος 1403. Οἱ Τούρκοι περνοῦσαν τότε τὴν πιὸ μεγάλη τους κρίση πού δυστυχῶς δὲ μπόρεσε νὰ τὴν ἐκμεταλλευθεῖ τὸ Ἑλληνικὸ Γένος. Ὁ φοβερὸς Μπαγιαζήτης εἶχε πέσει αἰχμάλωτος στὰ χέρια τοῦ πολὺ πιὸ φοβεροῦ Τεμήρη. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Τούρκων πού ζάρωσαν καὶ μαζεύτηκαν δὲν εἶχε ὁ Ἀντώνιος νὰ φοβηθεῖ τίποτε. Οἱ συγγενεῖς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τοῦ Ἀντωνίου στὴ Φλωρεντία γέμισαν πάλι ὑπερηφάνεια πού ἕνας Ἀτσαγιόλι – ἔστω καὶ νόθος – ἐγίνε μὲ τὸ σπαθὶ του δούξ τῶν Ἀθηνῶν. Κ' ἔκαμαν ὅ,τι μπορούσαν (στὶς ἐνέργειες αὐτὲς πρωτοστάτησε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νέριου καρδινάλιος Ἀγγελος Ἀτσαγιόλι πού ἦταν καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πάτρας, ἀλλὰ καὶ ἐπίσκοπος τῆς Ὄστιας) γιὰ νὰ πάρουν μὲ τὸ μέρος τους τὸν Πάπα καὶ τὸν βασιλέα Λαδίσλαο. Καὶ τὸ πέτυχαν. Ὁ ἀδελφός, ἄλλωστε, τοῦ Νέριου Δουάτος πού εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ μεταβιβάσει μονάχα στοὺς νόμιμους γιούς του τὸν τίτλο τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε κι' αὐτὸς ἕνα νόθο γιό, τὸν Φραγκίσκο (Φραντσέσκο, ὅπως λένε οἱ Ἴταλοί). Καὶ οἱ δυὸ νόθοι συνεννοήθηκαν θαυμάσια. Ἔτσι πῆγαν ὅλα καλά, καὶ στὸ ἔτος 1405 ἡ ἴδια ἡ Βενετία ὑποχώρησε καὶ, ἀναγνωρίζοντας τὸν Ἀντώνιο ὡς δούκα τῶν Ἀθηνῶν, ἀρκέσθηκε σὲ μιὰ συμβολικὴ ἐπικυριαρχία. Ὁ Ἀντώνιος ὑποχρεώθηκε νὰ στέλνει κάθε χρόνο, τὰ Χριστούγεννα, στὸν Ἅγιο Μάρκο τῆς Βενετίας ἕνα ὁμοφώριο ἀπὸ γνήσιο κ' ἐκλεκτὸ μετὰξι (de syrico finum) πού νὰ μὴν ἔχει ἀξία κατώτερη ἀπὸ ἑκατὸ δουκάτα!

Ὁ Ἀντώνιος Ἀτσαγιόλι ἦταν ὁ μεγαλύτερος καὶ εὐτυχέστερος δούξ τῶν Ἀθηνῶν. Ὄταν πῆγα στὴν Ἀθήνα, στὸ ἔτος 1419,

ήταν στη μεγάλη του άκμή. Και θα μπορούσαμε να πούμε ότι η άκμή του άρχισε να σημειώνεται από το 1403 που πήρε την 'Ακρόπολη· και δε μειώθηκε η άκμή αυτή ποτέ. Όταν, στο έτος 1435, βρέθηκε νεκρός χωρίς να τον προειδοποιήσει καμιά άρρώστια και κανένα σημείο, («ὕπὸ εὐεξίας ἀποπνιγείς κατὰ τὸν ὕπνον»), είχε πίσω του τριανταδύο χρόνια ήρεμα και σχεδόν άξένιαστα που ήταν χρόνια ήρεμίας, εἰρήνης και σχετικῆς εὐημερίας και τῶν 'Ελλήνων ὑπηκόων του. Πολλά ήταν, βέβαια, τὰ προβλήματα που είχε να λύσει για να εξασφαλίσει τὴν ήρεμία και αὐτοτέλεια τοῦ δουκάτου του. Τὰ κατάφερε, ὅμως, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του να τὰ λύσει με τὸ χρῆμα και με τὴ μεγάλη του πολιτικὴ ἐπιτηδειότητα. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πρώτου Μωάμεθ, τοῦ φίλου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ και τῶν 'Ελλήνων, ἐκινδύνευσαν ἢ και χάθηκαν γύρω του ὅλοι ἐκτὸς ἀπ' αὐτόν. Ἦξερε να κανονίζει με τὸ χρῆμα τοὺς Τούρκους και πήγε κάμποσες φορές ὁ ἴδιος στὴν 'Αδριανούπολη για να ἴδει και να κολακεύσει τὸν ἀμηνᾶ. Ἦταν μισὸς Φλωρεντῖνος και μισὸς 'Ελλην, κ' ἤξερε να ἀξιοποιεῖ τις ἀρετὲς ἢ και τις πονηριὲς που ἦταν συνυφασμένες με τὴν καταγωγὴ του κι' ἀπὸ τὰ δυὸ γένη. Σκεπτόταν και δροῦσε σὰ Φλωρεντῖνος τραπεζίτης, ἀγαποῦσε τὴν ὁμορφιά και τοῦ ἄρεσε να χτίζει σὰ Φλωρεντῖνος και ἀρχαῖος 'Αθηναῖος, εἶχε μανία με τ' ἄλογα και τὰ κυνήγια σὰ γενναῖος πολεμιστῆς που δὲν ἦταν ἀνάγκη πιά να πολεμάει κ' ἔτσι κυνηγοῦσε γεράκια, ἐρωτεύθηκε ἀπότομα και βίαια τὴν πρώτη του γυναίκα — τὴν παντρεμένη κόρη ἐνὸς 'Ελληνοῦ παπαῦ στὴ Θήβα που τὴ χώρισε ἀπὸ τὸν ἀντρα της — σὰν ἀξένιαστος νόθος που δὲ λογάριζε τίποτε. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης μοῦ διηγήθηκε ἀργότερα τὴν ἐρωτικὴ αὐτὴ περιπέτεια ὡς ἐξῆς : «Ὡς... ἀνῆγον οἱ Θηβαῖοι χοροὺς ἐπὶ γάμῳ τινι, και ἦν ἱερέως θυγάτηρ ὑπ' ἀνδρὶ γεγεννημένη..., ἠράσθη τε αὐτῆς ἐν τῷ χορῷ ἅμα, και ἐρασθεὶς ἀπάγεται ταύτην. Ἐπιμανεὶς δὲ τῷ ἔρωτι οὐ πολλῶ ὕστερον ἐγημέτε αὐτήν, και εὐδαιμόνως βιοτεύων ἐτύγχανεν...». Ὡστόσο, μετὰ τὸν πρόωρο θάνατο τῆς πρώτης αὐτῆς γυναίκας του παντρεύτηκε τὴν ἐπίσης 'Ελληνίδα Μαρία Μελισσηνή, αὐτὴν προπάντων ἀπὸ ὑπολογισμό, για να πάρει προίκα ἀπὸ τὸν αὐθέντη τῆς Ἰθώμης σεβαστοκράτορα Λέοντα Μελισσηνὸ τὸ Ἄστρος και τὸ Λεωνίδιο. Ὁ Ἀντώνιος μιλοῦσε 'Ελληνικά σὰν Ἕλληνα, ἀλλὰ διατηροῦσε στενὲς σχέσεις, — προσωπικὲς και ἐμπορικὲς — και με τὴ Φλωρεντία, καλώντας στὴν Ἀθήνα ὄχι μόνο μέλη τῆς δικῆς του οἰκογένειας, ἀλλὰ και μέλη ἄλλων σπουδαίων οἰκογενειῶν, τῶν Πίττι, τῶν Μεδίκων, τῶν Μακκιαβέλλι. Ἐνας μάλιστα Μένδικος — ὁ Νικόλαος, ἐκεῖνος που μετονομάστηκε «Ἰατρός» — ἔμεινε ὀριστικὰ στὴν 'Ελ-

λάδα καί, ὅπως ἄκουσα τώρα τελευταία, ἔγινε ὁ γενάρχης Ἑλληνικοῦ κλάδου τῆς μεγάλης του οἰκογένειας. Ὅπως καί ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ Παλαιολόγος θεώρησε εὐπρόσδεκτο τὸ ἀλβανικὸ στοιχεῖο στὴν Πελοπόννησο, ἔτσι κι' ὁ Ἀντώνιος Ἀτσαγιόλι εὐνόησε μὲ κάθε τρόπο τὴν ἐγκατάσταση Ἀλβανῶν στὴν Ἀττικὴ γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ κενὰ τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄν ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης ἦταν κάπως συγκρατημένος στὸν ἔπαινό του γιὰ τὸν Ἀντώνιο, ὁ γιός του Λαόνικος πού, ὅταν ἦμουν στὴν Ἀθήνα, δὲν εἶχε ἀκόμα γεννηθεῖ, μοῦ ἔλεγε ἀργότερα, στὸν Μυστρά, ὅτι ὁ Ἀντώνιος «σωφρονῶν ἐπὶ πολὺ δὴ τοῦ χρόνου διεγένετο εὐδαιμονῶν, ἀπὸ τε τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν οἰκονομίας πλοῦτον ἑαυτῷ περιποιούμενος καὶ τὴν πόλιν ὡς οἶον τε μάλιστα κοσμῶν».

25

Ὅταν πῆρα κάποιον θάρρος μαζί του, ρώτησα δειλὰ τὸν Γεώργιο Χαλκοκονδύλη (ἀκόμα καὶ τὸ θάρρος συνήθιζα νὰ τὸ ἐκδηλώνω δειλὰ) ἂν θὰ μπορούσε νὰ μοῦ γίνῃ ἡ χάρη ν' ἀνεβῶ στὰ Προπύλαια — στὴ Μεγάλῃ Στοά, ὅπως ἔλεγαν τότε ὅλοι —, νὰ ἰδῶ τὸ παλάτι τοῦ Ἀντωνίου Ἀτσαγιόλι πού ἦταν κτισμένο ἐπάνω στὰ Προπύλαια, ν' ἀντικρύσω τὸν ἴδιο τὸν δούκα ἀπὸ κοντὰ, καὶ νὰ πλησιάσω καὶ τὸν Παρθενῶνα, τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιώτισσας.

Ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης χαμογέλασε μὲ καλωσύνη καὶ μὲ ρώτησε ἂν εἶχα ἰδεῖ ἀπὸ κοντὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Στέφανο στὴν Πάτρα. Τοῦ εἶπα ναί· καὶ δὲν τοῦ εἶπα ψέματα. Τὸν Στέφανο Ζαχαρία τὸν εἶχα ἰδεῖ κάμποσες φορές νὰ περνάει σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ μένα. Μιὰ μέρα μάλιστα τὸν εἶδα κι' ἀπὸ πολὺ κοντὰ. Εἶχα κρυφθεῖ πίσω ἀπὸ τὸν πατέρα μου. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἀφέντης τῆς Πάτρας πέρασε μπροστά μας, ἀτένισε μ' ἕνα καταδεχτικὸ βλέμμα τὸν πατέρα μου, κι' ὁ πατέρας μου ὑποκλίθηκε τόσο βαθειὰ πού τ'ἄχασα ὅταν ἔτσι ξεσκεπάστηκε ἡ παρουσία μου καὶ βρέθηκα ὀρθὸς μπροστά του. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος, χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, χαμογέλασε καὶ μ' εὐλόγησε. Δὲν ἤξερα ἂν πιάνει ἡ εὐλογία ἐνὸς λειτουργοῦ τοῦ Πάπα· ὡστόσο, μοῦ ἔκαμε ἐντύπωση τὸ γεγονός.

Ἦξερα καλὰ ὅτι ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης, ἂν ἤθελε, μπορούσε νὰ μὲ ἀνεβάσει στὴν Ἀκρόπολη καὶ νὰ μὲ βάλῃ νὰ πλησιάσω τὸν Ἀντώνιο Ἀτσαγιόλι. Ἡ οἰκογένεια Χαλκοκονδύλη ἦταν παλαιὰ καὶ σεβαστὴ, μιὰ ἀπὸ τὶς δώδεκα ἀρχοντικὲς οἰκογένειες πού χρησιμοποιοῦσαν στὴν Ἀθήνα ὡς οἰκόσημο ἢ σωστότερα ὡς σύμβολο τοῦ Γένους τὸ δικέφαλο ἀετό. Γιατί ἔπρεπε οἱ οἰκογένειες αὐτὲς νὰ λέγονται καλὰ καὶ σώνει δ ὠ δ ε κ α, ἐνῶ ἦταν κάπως περισσότερες, αὐτὸ δὲ μπόρεσα νὰ τὸ καταλάβω. Ὡστόσο,

στο συμβολικό κύκλο τῶν δώδεκα εἶχε τὴν ξεχωριστὴ θέση τῆς ἡ οἰκογένεια Χαλκοκονδύλης. Ἄν λοιπὸν ἤθελε ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης, μπορούσε χωρὶς ἄλλο νὰ μὲ ἀνεβάσει στὴν Ἀκρόπολη.

Καὶ μὲ ἀνέβασε. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡδὴ ἡμέρας ποὺ τοῦ διατύπωσα τὴν ἐπιθυμία μου, ἀνεβαίναμε τὰ σκαλιὰ τῶν Προπυλαίων. Τὰ τεῖχη, ποὺ περισφίγγουν τὴν Ἀκρόπολη καὶ ποὺ μοιάζουν σὰ ν' ἀπαρτίζουν ἓνα πρᾶγμα μὲ τὸ βράχο τῆς, ἔχουν στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τῶν Προπυλαίων μιὰ προέκταση ποὺ φθάνει ἀρκετὰ χαμηλά. Ἐκεῖ εἶναι ἡ μοναδικὴ πύλη ποὺ ἐπιτρέπει τὴν εἴσοδο στὸ κάστρο. Ἔτσι, ἡ Ἀκρόπολη ἔχει χάσει τὴ φυσικὴ τῆς πρόσοψη ποὺ εἶναι τὰ Προπύλαια καὶ ποὺ τὴν κρύβουν τὰ τεῖχη καὶ τὴ σκεπάζει τὸ δουκικὸ παλάτι, κ' ἔχουν πρόσοψη τὴν πύλη τῶν τειχῶν ποὺ, ἂν θυμᾶμαι καλά, εἶναι ἡ μοναδικὴ κ' ἔχει νοτιοδυτικὸ προσανατολισμό. Ἡ πύλη τῶν τειχῶν, ποὺ τὴν προστατεύει ἓνα προτείχισμα, εἶναι σχετικὰ μικρὴ. Ὄταν πλησιάσαμε, τὴ βρήκαμε ἀνοιχτὴ. Ὁ Ἀντώνιος Ἀτσαγιόλι δὲ φοβόταν τὴν εἰσβολὴ ἔχθρῶν. Οἱ φύλακες τῆς πύλης, καθὼς κ' ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν ἐπάνω στοὺς πυργίσκους, ἔμοιαζαν ἀμέριμνοι. Ὁ ὀπλοφόρος ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τῶν φυλάκων χαιρέτισε τὸν Γεώργιο Χαλκοκονδύλη. Ἀφοῦ μπήκαμε ἀπὸ τὴν πύλη, ἀνεβήκαμε τὸν ἀνήφορο καί, κάνοντας ὕστερα δεξιά, βρεθήκαμε μπροστὰ στὰ σκαλιὰ τῶν Προπυλαίων. Ἡ Μεγάλῃ Στοᾶ, ὅπως τᾶλεγαν τὰ Προπύλαια, ἦταν ἡ μεγαλοπρεπέστατη εἴσοδος καὶ ἡ μεγάλη σάλα τοῦ παλατιοῦ. Τὸ παλάτι τοῦ δουκὸς ἔμοιαζε νᾶναι ὁ δεύτερος ὄροφος τῶν Προπυλαίων. Τὸ παλάτι τὸ εἶχαν χτίσει οἱ Καταλανοὶ (ἴσως καὶ οἱ Φράγκοι), ἀλλὰ ὁ Ἀντώνιος Ἀτσαγιόλι τὸ εἶχε ἐπιδιορθώσει κ' ἐξωραΐσει. Ὁ συνδυασμὸς τῶν κιόνων τῶν παλαιῶν Προπυλαίων μὲ τὸ παλάτι τοῦ δουκὸς μοῦ φάνηκε φυσικὸς καὶ πέρα γιὰ πέρα ἀβίαστος. Δὲ μπορούσα, ἄλλωστε, νὰ συλλάβω μὲ τὴ φαντασία μου τὰ Προπύλαια χωρὶς τὸ παλάτι. Μέσα μου δὲν εἶχα καμμιά μνήμη ἀρχαίου Ἀθηναίου. Στὴ διάθεσή μου εἶχα μονάχα τὰ μάτια μου ποὺ τᾶβλεπαν ὅλα μπροστὰ τους φυσικὰ καὶ αὐτονόητα.

Ξαφνικὰ, χωρὶς νὰ τὸ περιμένω, ἔφθασε ἡ μεγάλη στιγμὴ. Ἐνῶ ἀνεβαίναμε τὰ σκαλιὰ ποὺ ὀδηγοῦν στὴ Μεγάλῃ Στοᾶ καὶ ταυτόχρονα στὴν εἴσοδο τοῦ παλατιοῦ, πρόβαλε μὲ τὴν ἀκολουθία του, βγαίνοντας ἀπὸ τὸ παλάτι, ἓνας ἄντρας ποὺ δὲν ἔμοιαζε παραπάνω ἀπὸ σαράντα ἐτῶν. Ἡ φυσιογνωμία του ἦταν λεπτὴ καὶ τὸ βλέμμα του ζωηρό. Ὁ βηματισμὸς του ἦταν ἄνετος καὶ ἡγεμονικός. Κατάλαβα ἀμέσως ὅτι ἦταν ὁ Ἀντώνιος Ἀτσαγιόλι.

Ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης ὑποκλίθηκε βαθειά. Τὸν μιμήθηκα κ' ἐγώ, κ' ἔμεινα μάλιστα σκυμμένος, κοιτάζοντας κάτω, περισσό-

τερο άπ' ό,τι έπρεπε. Ό Χαλκοκονδύλης είχε ήδη όρθώσει τό κορμί του κι' άπαντούσε σέ μιάν έρώτηση του δουκός, όταν έγώ έξακολουθούσα νά μή βλέπω παρά μόνο τά πόδια μου. Τότε, ένιωσα ένα χέρι στόν ώμο μου. Ήταν τό χέρι του δουκός πού, χαμογελώντας, μέ ρώτησε ποιός είμαι. Τά Έλληνικά του ήταν άριστα και ή προφορά του σαν τή δική μου. Ξεδίπλωσα τό κορμί μου, άλλα — σαστισμένος όπως ήμουν — δέ μπόρεσα νά δώσω άπάντηση. Τήν άπάντηση πού χρωστούσα έγώ, τήν έδωσε ό Χαλκοκονδύλης. Ό δούξ μέ κοίταξε έντονα στά μάτια — ποιός ξέρει τί ήθελε νά διαγνώσει — και, άφοϋ μου εύχήθηκε καλή διαμονή στην Άθήνα, προχώρησε μέ βήμα γοργό πρός τήν έξοδο του κάστρου.

26

Άνεβαίνοντας πρός τή Μεγάλη Στοά (δηλαδή πρός τά Προπύλαια), άφήσαμε δεξιά μας τό ναό τής Άθηνάς Νίκης πού για χάρη του είχε αλλάξει και περιορίσει ό Μνησικλής τά πρώτα μεγαλοπρεπέστερα σχέδια των Προπυλαίων. Χρειαζόταν κι' ό μικρός αυτός ναός για ν' αντιπερισπάσει τή μονοτονία του μεγαλείου.

Όταν σταθήκαμε λίγο για νά κοιτάξουμε τό μικρό ναό, μου λέει ό Γεώργιος Χαλκοκονδύλης: 'Ελάχιστοι είν' εκείνοι πού ξέρουν άκόμα ότι τό κομψό αυτό οικόδόμημα μέ τούς ιδιόρρυθμους κίονες είναι ό ναός τής Άθηνάς Νίκης. Κ' οί πιό μελετημένοι θά σου ποϋν ότι είναι τό «μικρόν διδασκαλείον... των μουσικών, όπερ Πυθαγόρας ό Σάμιος συνεστήσατο». Μέ τήν ίδια βεβαιότητα θά σου ποϋν οί μελετημένοι ότι στό Έρέχθειο πού θά θαυμάσουμε σέ λίγο «τό των Έπικουρείων ήκμαζε διδασκαλείον». Έχει περάσει τόσος καιρός άφότου ό Περικλής έβαλε τόν Φειδία, τόν Ικτίνο και τόν Καλλικράτη νά χτίσουν τόν Παρθενώνα, ώστε είναι φυσικό νά χάνεται ή μνήμη μέσ' στό βαθύ σκοτάδι ή στό μεγάλο κ' έκτυφλωτικό φώς του παρελθόντος και νά συγχέει τούς θεούς μέ τούς φιλοσόφους και τούς ναούς μέ τά διδασκαλεία. Άκόμα και για τόν Παρθενώνα θά σου ποϋν κάμποσοι άπό τούς μελετημένους ότι είναι ναός «όν ώκοδόμησαν Άπολλώς και Εϋλόγιος έπ' όνόματι άγνώστω θεώ». Ίσως είμαστε οί δυό μοναδικοί άνθρωποι στην Άθήνα πού, τή στιγμή τούτη, γνωρίζουμε τήν ιστορική άλήθεια. Οί Χριστιανοί δέν ήταν όλοι μεγάλοι, όπως ό Μέγας Βασίλειος ή ό πατριάρχης Φώτιος ή κι' ό τραγικός μητροπολίτης μας Μιχαήλ Χωνιάτης. Πολλοί άπό τούς Χριστιανούς νόμισαν ότι, για νά ναι άληθινοί Χριστιανοί, έπρεπε νά πάψουν νά ναι Έλληνες και Άθηναίοι. Έτσι έκαμαν ό,τι μποροϋσαν για νά παραμορφώσουν τήν ιστορική άλήθεια. Ό Παρθενών πού, πριν γίνει ναός τής Θεομήτορος, είχε όνομασθει άπό τούς πρώτους Άθηναίους Χριστιανούς ναός τής

Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, δὲν ἔπρεπε νὰ θυμίζει τὴν Ἀθηνᾶ. Ἀφοῦ ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἀναγνώρισε μόνο τὸν ἄγνωστο Θεὸ («ὄν οὖν ἄγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν») ἔπρεπε ὁ Παρθενὼν νὰ θεωρηθεῖ ναὸς ποὺ χτίστηκε — καὶ μάλιστα ἀπὸ δυὸ πατριάρχες τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἀπολλῶ καὶ τὸν Εὐλόγιο — «ἐπ' ὀνόματι ἀγνώστῳ θεῷ». Ἄν ρωτήσεις τὸν ἀπλὸ καὶ ἀγράμματο λαό, θὰ σοῦ πεῖ ὅτι τὴν Ἀθήνα τὴν ἱδρυσε ὁ ἱερός Σολομών! Μεταβάλλοντας τὸν Σόλωνα, τὸ μεγάλο νομοθέτη, σὲ Σολομῶντα, ἔκαμαν οἱ καλόγεροι τὸν ἀγράμματο λαὸ νὰ θεωρεῖ κι' αὐτὴν τὴν προχριστιανικὴ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν συνυφασμένη μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη! Ὁ κόσμος δὲν ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπλοϊκὴ τους σκέψη, νὰ ἔχει ἄλλη ἱστορία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Ἰουδαίων. Ἔτσι, τῆ θέσῃ τῶν μεγάλων μύθων τὴν πῆραν ἀνόητα παραμύθια. Κάμποσα ἀπὸ τ' ἀνόητα αὐτὰ παραμύθια εἶναι, βέβαια, ὠραία καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ, μαγεμένη, τ' ἀγκαλιάζει. Κρατᾶνε κάτι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους, μόνο ποὺ κι' αὐτὸς ὁ Ζεὺς γίνεται Σολομών, κ' ἡ πανέμορφη Εὐρώπη ποὺ εἶχε πατέρα τὸν Ἀγήνορα, τὸ βασιλιά τῆς Φοινίκης, γίνεται Βαλκίδα, κόρη τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Σαβᾶ! Ἄκουσα κάποιον νὰ λέει — καί, χωρὶς ἄλλο, ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ τοῦ μεγάλου μύθου θὰ ἐπικρατήσῃ ἀργότερα — ὅτι ὁ Σολομών πῆρε τὴ Βαλκίδα καί, καβάλλα στὸν ἄνεμο, πέταξε μαζί της στὴν Κρήτη, κι' ἀπὸ τὴν Κρήτη ξαναπέταξε μαζί της, κ' ἦρθε καὶ ἱδρυσε τὴν Ἀθήνα. Τὴν πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ μοῦ τὴν ὀνόμασε ὁ μεταπλάστης αὐτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ μύθου «πόρτα τῆς βασιλοπούλας». Ἦταν ἡ πόρτα, ὅπως μοῦ εἶπε, ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ παλάτι τῆς Βαλκίδας.

Κάποτε πρέπει — μ' αὐτὰ περίπου τὰ λόγια τέλειωσε ὁ Γεώργιος Χαλκοκουνδύλης τὴ διδακτικὴ ὁμιλία του — νὰ ξεχωρίσει ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα καὶ ὁ μεγάλος μῦθος ἀπὸ τὰ παραμύθια. Δὲν θὰ χάσει τίποτε ἡ ἀληθινὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, ἂν παραδεχθοῦμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὑπάρχει καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ λόγια αὐτὰ μοῦ θύμισαν ὅσα μοῦ ἔλεγε συχνά κι' ὁ δάσκαλός μου. Ἄν καὶ καλόγερος, ζητοῦσε καὶ τὴν κοσμικὴ ἀλήθεια πού, ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀσήμαντη καὶ μάταιη, εἶναι ὅπωςδὴποτε σημαντικώτερη καὶ λιγώτερο μάταιη ἀπὸ τὸ κοσμικὸ ψέμα, ἀπὸ τὴν ἀνακρίβεια. Καὶ μ' ἔμαθε καὶ μένα ὁ δάσκαλός μου νὰ ζητάω τὴν κοσμικὴ ἀλήθεια καὶ νὰ μὴν τὴ θεωρῶ διόλου ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ ἀληθινὸ καὶ αἰώνιο φῶς. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς δὲν ἀρκέσθηκε στὸ αἰώνιο καὶ ἀκτιστὸ φῶς — στὸ φῶς τοῦ προσώπου του — κ' ἔχτισε γιὰ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους (γιὰ νὰ χαροῦν, ἴσως, καὶ τὰ δικά του μάτια) καὶ

τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου, τὸν ἥλιο ποὺ φωτίζει τὸν Παρθενῶνα:

27

Ἀντικρύζοντας ἀπὸ κοντὰ τὸν Παρθενῶνα, κυριεύθηκα ἀπὸ τὸ αἶσθημα ὅτι βρῆκα ἐπιτέλους τὸ σημεῖο ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὡς κτίστης πλησιάζει τὸν κτίστη καὶ δημιουργὸ τοῦ κόσμου. Τώρα πιά ξέρω ὅτι τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο ἦταν βέβηλο. Ὡστόσο, εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Θεὸς — ὁ ἴδιος ποὺ τιμώρησε αὐστηρὰ ὅσους ἔχτισαν τὸν πύργο τῆς Βαβέλ — θὰ συγχωροῦσε τὴν ὑπερηφάνεια ἐκείνων ποὺ ἔχτισαν τὸν Παρθενῶνα. Ὅπως καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ ναοῦ εἶναι ἀπλὸς καὶ αὐστηρὸς, ἔτσι λιτή, συγκρατημένη καὶ σεμνή θάταν χωρὶς ἄλλο καὶ ἡ ὑπερηφάνεια ποὺ θάνοιωσαν μέσα τους ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Φειδίας.

Ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης μοῦ εἶπε ὅτι δὲ στοίχισε ἀκριβὰ στὸν Παρθενῶνα ἡ μετατροπὴ του σὲ Χριστιανικὸ ναό. Ἡ πιὸ μεγάλη ἀπώλεια ἦταν, βέβαια, ἡ ἀπομάκρυνση κ' ἐξαφάνιση τοῦ ἐθνικοῦ εἰδώλου, τῆς χρυσελεφάντινης Παρθένου ποὺ ἔπλασε ὁ Φειδίας καὶ ποὺ ἦταν δώδεκα μέτρα ψηλή. Ταίριαζε, ὅμως, πραγματικὰ τὸ θρυλικὸ ἐκεῖνο ἀριστούργημα, ποὺ θὰ ξεχώριζε χωρὶς ἄλλο ὑπερβολικά, μὲ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ δημιούργημα ποὺ ὀνομάζεται Παρθενῶν καὶ μὲ τὴ γλυπτικὴ ἐπεξεργασία ποὺ ἔχει γίνεи στὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ, στὶς μετόπες, καθὼς καὶ στὶς ἄλλες μαρμάρινες πλάκες του; Ἡ φαντασία μου δὲ μπόρεσε νὰ συλλάβει τὴν ἀπουσία τῆς πανύψηλης Ἀθηνᾶς ποῦ, ὅσο κι' ἂν θαυμάστηκε ἄλλοτε ἀπ' ὅσους τὴν εἶδαν, ἐμένα ποὺ δὲν τὴν εἶδα δὲ μοῦ λείπει διόλου.

Τὶς μεταβολές ποὺ ἐγίναν στὸ ἴδιο τὸ οἰκοδόμημα μοῦ τὶς ἐξήγησε ὅλες ὁ Χαλκοκονδύλης. Τὸ ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ Χριστιανικοῦ ναοῦ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Παρθενῶνος, αὐτὸ ἦταν ἀναπόφευκτο, ἀλλὰ καὶ δὲν ἄλλαξε οὐσιαστικὰ τὸ καλλιτεχνικὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Ἄν ἡ κύρια εἴσοδος τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἦταν ἀπὸ κεῖ ποὺ βγαίνει ὁ ἥλιος, στὸν ὀπισθόδομο δὲ μπορούσαν νὰ μποῦν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρὰ ποὺ ἦταν, ἔτσι, κι' αὐτὴ μιὰ θαυμάσια εἴσοδος μὲ αὐτόνομο νόημα καὶ μ' ἓνα ἀέτωμα ποὺ ἔδειχνε τὴν Ἀθηνᾶ νικήτρια. Στὸ ἀέτωμα τῆς κύριας εἰσόδου, ἡ Ἀθηνᾶ ἐξακολουθεῖ νὰ παλεύει — σὰ νάταν ἡ «ἔρις» ἀνάμεσά τους αἰώνια — μὲ τὸν Ποσειδῶνα. Στὸ ἀέτωμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς οἱ Ἀθηναῖοι ἔβλεπαν τὴν Ἀθηνᾶ νὰ τοὺς προστατεύει ἀπερίσπαστη καὶ ἡρεμῆ. Τὸ ἀέτωμα αὐτὸ δὲν ἔχει πάθει καμμιά ζημιὰ, ἐνῶ τὸ ἄλλο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς θυσιάσθηκε ὡς ἓνα βαθμὸ στὴ Χριστιανικὴ ἀνάγκη ν' ἀνοίγουν παράθυρα ποὺ ἔπρεπε νὰ φωτίζουν τὴν Ἁγία Τράπεζα.

Μπορεί ή έσωτερική άρχιτεκτονική του ναού ν' άλλαξε ριζικά, άφου τή θέση του παλαιού πρόναου τήν πήρε τὸ "Άγιο Βήμα. Ὁ Χαλκοκονδύλης έλεγε ὅτι είναι πιθανὸ ν' αφαιρέθηκαν και οί έπάλληλοι κίονες πού θάταν τοποθετημένοι στο έσωτερικό τμήμα του άρχαίου ναού. Τή θέση τους τήν πήραν άλλοι κίονες, ὅπως οί δυὸ πού διαμορφώνουν και ύποστηρίζουν τώρα τήν Ὡραία Πύλη. Και ὁ τοίχος πού χώριζε άπόλυτα τὸν ὀπισθόδομο άπό τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς έχει τώρα ένα άνοιγμα πού ὀδηγεῖ άπό τὸν νάρθηκα (τὸν άρχαῖο ὀπισθόδομο) στο καθολικὸν του Χριστιανικοῦ ναοῦ.

Ἐποῦσο, ή έξωτερική μορφή του Παρθενῶνος έμεινε σχεδὸν άθικτη. Ὅλοι οί ὑπέροχοι έξωτερικοὶ κίονες στεκουν άκέραιοι και έπιβλητικοί. Τὸ μάρμαρό τους λάμπει σὰ νὰ τὸ στίλβώνει κάθε μέρα ή ἴδια ή αύγή με τὰ ρόδινά της δάχτυλα και με τίς σταλαγματιές τῆς Ἀττικῆς δροσιᾶς. Τὸ θέαμα ήταν για τὰ μάτια μου καταπληκτικό. Τέτοιο μάρμαρο — και τόσο τέλεια δουλεμένο — δέν είχα ἰδεῖ οὔτε στ' ὄνειρό μου. Πέντε άντρες θάπρεπε ν' άνοιξουν τὰ χέρια τους για νὰ μπορέσουν ν' άγκαλιάσουν τὸν κάθε κίονα. Κι' ὁμως, οί κίονες του Παρθενῶνος έχουν τήν πιὸ λιγερχή κορμοστασιὰ και μοιάζουν ν' άγνοοῦν άπόλυτα τὸ βάρος τους. Πῶς, ὁμως, κατάφεραν ν' άγνοήσουν τὸ βάρος τους εκείνοι πού, στις μέρες του Περικλέους, τάχθηκαν νὰ στήσουν τους κίονες του Παρθενῶνος; Ποιὸς ξέρει... Μπορεί, ὅσοι πιστεύουν στην ὀμορφιά νὰ μὴν αἰσθάνονται τὸ βάρος πού σηκώνουν για νὰ τήν ὑπηρετήσουν.

28

Ὅταν μπήκαμε στο Χριστιανικὸ ναὸ του Παρθενῶνος, ὁ Γεώργιος Χαλκοκονδύλης μου ἔδειξε τὸ φῶς πού δέ σβήνει ποτέ. Και ὁ Στράβων μᾶς μιλάει για τὸν «άσβεστον λύχνον». Ἦταν, λοιπόν, άσβεστος ὁ λύχνος και πριν εμφανισθεῖ ὁ Χριστός; Οί Χριστιανοὶ λένε ὅτι ὁ άσβεστος λύχνος ὑπάρχει μόνον άφότου ὁ Παρθενῶν ἔγινε ναὸς τῆς άληθινῆς Παρθένου και Θεομήτορος. Ὁ Χαλκοκονδύλης μου ἔδωσε τήν ἔξηγηση και μου εἶπε : Τὸ φῶς πού δέ σβήνει ποτέ είναι διάχυτο γύρω μας και μέσα μας· ή λυχνία πού βλέπεις, εκεί στον τοίχο, τὸ συμβολίζει μονάχα. Στὸν Εἰσβατήριο Λόγο του, ὁ άρχιεπίσκοπος Μιχαήλ Χωνιάτης εἶπε λόγια μεγάλα: «Ἔς φοβερός ὁ τόπος οὔτος· οὐκ ἔστι τοῦτο άλλ' ή οἶκος θεοῦ και αὔτη ή πύλη του οὐρανοῦ κάντεϋθεν τὸ ὑπερουράνιον τοῦτο φῶς άκοίμητον εἰσρεῖ δεῦρο, οὐκ άμαυρούμενον ήμέρας, οὐ διακοπτόμενον νυκτί, άξυλον, άϋλον, άκραιφνέστατον, άειλαμπές, άειφανές άβεβήλοισ και πιστοῖς ὀμμασι. Τοῦτο στύλος θείου πυρός, τοῦτο τῆς καθ' ήμᾶς μυστικῆς και θείας νεφέλης άπόρροια... Κινδυνεύω γάρ και